

Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації.
Матеріали всеукраїнської наукової конференції. 28–29 жовтня 2016 р.,
м. Дніпро. Частина II. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. – Дніпро: Роял Принт,
2016. – С. 183–185.

О. А. Забудкова

ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ СТОСОВНО СИНДИКАТІВ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З появою в 1880-х рр. перших синдикатів перед урядом Російської імперії постала проблема визначення чіткої позиції стосовно їх діяльності. Однак єдина лінія поведінки уряду стосовно монополій протягом існування імперії так і не склалася. Політика влади в цьому питанні змінювалася залежно від тих конкретних економічних завдань, що були перед ним поставлені. Звісно, що вступ Російської імперії в Першу світову війну, який зумовив повну трансформацію економіки країни, не міг не додати до порядку денного питання про необхідність вироблення певної стратегії стосовно монополістичних об'єднань.

Питання стосунків імперської влади та монополій протягом Першої світової війни, як і діяльності синдикатів загалом, залишається маловивченим. Найбільшу увагу досліджуваний темі приділили О. Реєнт і О. Сердюк [7], В. В. Полікарпов [6] та автори двотомної «Економічної історії України», що вийшла друком у 2011 р. [4]. Тож проблема потребує подальшого вивчення.

Передвоєнний період характеризувався лавіруванням уряду між інтересами промислового та аграрного капіталів, а також поступовим затвердженням антисиндикатської лінії, яка мала на меті у будь-який спосіб обмежити вплив монополій.

Ця позиція сприяла прагненню уряду в вирішенні військово-економічних завдань обходитися без прямої участі синдикатів. Проте

поразки на фронті, викликані багато в чому складнощами в виготовленні та транспортуванні промислової продукції, спонукали уряд до проведення в 1915 р. мобілізації промисловості. Для координації виробництва та забезпечення армії зброєю та боеприпасами у середині того ж року було створено Центральний та обласні воєнно-промислові комітети (в Україні – в Києві, Катеринославі, Харкові та Одесі). 17 серпня 1915 р. було опубліковано положення про Особливу нараду для обговорення та об'єднання заходів з оборони держави, на яку було покладено нагляд за діяльністю підприємств, що виконували воєнні замовлення [3, арк. 42 зв.]. Крім того, була заснована Особлива нарада з оборони, а пізніше ще й Особливі наради при кожному з міністерств, що відповідали за воєнні поставки (з палива, транспорту та продовольства). У великих промислових районах діяли районні заводські наради, центри яких в Україні розташовувалися в тих же містах, що й обласні воєнно-промислові комітети (ВПК) [4, с. 79]. Тож уряд був змушений піти на деякі кроки щодо реформування управління економікою шляхом залучення до нього представників промисловості. Але при цьому уряд як і раніше не пускав буржуазію до реальної влади та тримав у своїх руках командні позиції в Особливих нарадах.

Мобілізація промисловості відбувалася в складних умовах. Війна виявила її організаційну слабкість, яка, на думку О. Реєнта та О. Сердюка, стала серйозним чинником низької продуктивності промисловості. Очевидними стали слабкі сторони в діяльності об'єднань промисловців старого типу, що виникли для захисту їх економічних інтересів (Рада з'їздів представників промисловості та торгівлі, Рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії та ін.). Вони дали поштовх до мобілізації, проте за своєю суттю не мали торгівельних і виробничих функцій. Воєнне ж відомство потребувало структур, які мали б безпосередні зв'язки з виробництвом. Такими об'єднаннями були

синдикати, котрі ще задовго до війни створили систему ділових зв'язків з контрагентами через власні торговельні організації. Вони були обізнаними в питаннях асортименту, здатні оперативно впливати на підприємства для забезпечення виконання замовлень, їхні строки, якість продукції, забезпечення сировиною. Словом, саме синдикати з їх сформованим виробничим і комерційним апаратом, повинні були стати основою державної оборони [7, с. 93–94].

Проте в Російській імперії монополістичні об'єднання не стали поширеним явищем, а в уряді з початку війни зберігалось негативне ставлення до їх діяльності. Деякі зрушення в питанні використання синдикатів задля забезпечення армії відбулися лише в 1916 р. Наприкінці травня у Петрограді відбувся з'їзд ВПК, де серед іншого розглядалось питання нестачі металу. Комісія, яка вивчала це питання, висловила на користь синдикатської форми організації металургійної промисловості та висловила побажання щодо перетворення синдикату «Продамет» на статистичний і виконавчий орган Металургійного комітету [7, с. 95].

Довгий час у історіографії панувала думка про надзвичайне посилення «Продамету» протягом Першої світової війни та підпорядкування ним органів державної влади. Втім це твердження не цілком відповідає дійсності. Дійсно, зростання попиту на метал сприяло збільшенню прибутків синдикату. Однак це не означало посилення, а тим паче підпорядкування ним урядових установ. Навпаки уряд активно втручався в комерційну та виробничу діяльність «Продамету».

10 червня 1916 р. було затверджено правила про видавання посвідчень на право відпуску металу, де заводи позбавлялися права виконувати замовлення, які не відповідали інтересам оборони [3, арк. 42 зв.]. Відпускати метал без дозволу Металургійного комітету заборонялося. Виробничий план складався «за найбільшими можливостями заводу», чим «усувалась роль Продамети як органа, що

розподіляє виробництво... Призначення твердих цін на метал, контроль випуску заводів і приватного ринку усували вплив Продамети на ціни» [6, с. 58].

Не підтверджує тезу про підкорення монополіями уряду й приклад синдикату «Продвугілля», який офіційно припинив свою діяльність 31 грудня 1915 р. [1, с. 131]. Фактично ж його вплив звівся нанівець ще на початку війни, чому сприяла й ситуація на ринку палива, оскільки в тогочасних умовах нестачі вугілля споживач був готовий купувати вугілля будь-якої якості по максимальним цінам, усуваючи необхідність у регулювання ринку. Втім не меншу роль зіграв й вплив уряду. Протягом 1914–1915 рр. синдикат поступово згортав свою діяльність чітко за програмою ліквідації, яка з'явилася на сторінках відомчої газети Міністерства торгівлі та промисловості ще в березні 1914 р. Головний клієнт «Продвугілля» – державні залізниці – протягом цього часу укладав угоди безпосередньо з постачальниками, які входили до складу синдикату, минаючи його [6, с. 65]. Тож пояснення розпаду синдикату лише внаслідок зміни кон'юнктури та внутрішніх відцентрових тенденцій не є повним без урахування визначального впливу на промисловість держави.

Часткову монополію «Продвугілля» замінила повна державна монополія, оформлена шляхом зростання реквізиції та створенням Особливої наради з палива в 1915 р. Активне ж застосування реквізиції почалося з середини 1916 р. Вже восени залізницями реквізувалася третина вивезеного вугілля [6, с. 65].

У цих умовах підприємці на сторінках своїх часописів усе частіше відверте висловлювали невдоволення як конкретними діями уряду, так і економічною політикою держави загалом. Зазначалося, що уряд «прагне зберегти за собою становище якогось вершителя доль, якогось «фатуму» промисловості. Хоче, він благодіє, хоче, розоряє» [2, с. 271]. Як бачимо промисловці відверто критикували політику уряду, а їхні виступи

поступово набували відверто політичного звучання. Обурення підприємців викликала економічна програма призначеного наприкінці 1915 р. міністра внутрішніх справ Хвостова, одним із пунктів якої була боротьба з синдикатами. В цій програмі виказувалося «і властиве бюрократу прагнення опікати все й вся, і віра у всемогутність бюрократичних приписів, і недовіра, й навіть ненависть до купця та промисловця» [5, с. 451, 454].

Таким чином, протягом Першої світової війни царська бюрократія залишала в своїх руках всі важелі економічного впливу в імперії, застосовуючи їх, якщо синдикати загрожували виходом з-під контролю чи порушенням інтересів панівної верстви населення – великих землевласників. Вимушене зближення з синдикатами в цей період відбувалося лише в межах виконання військових замовлень. З посиленням кризи в економіці та суспільстві відбувався поступовий перехід виробництва під контроль держави.

Список використаних джерел:

1. Волобуев П. В. Из истории синдиката «Продуголь» / П. В. Волобуев // Исторические записки. – Т. 58. – 1956. – С. 107–144.
2. Государственные монополии и промышленность // Промышленность и торговля. – 1915. – № 21. – С. 269–272.
3. Держархів Донецької області, ф. 27, оп. 1, спр. 19, 195 л.
4. Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць, та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій]. – К. : Ніка-Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
5. Кваша Г. Экономическая политика нового министра внутренних дел / Гр. Кваша // Промышленность и торговля. – 1915. – № 26. – С. 451–454.

6. Поликарпов В. В. От Цусимы к Февралю. Царизм и военная промышленность к началу XX века / В. В. Поликарпов. – М. : «Индрик», 2008. – 552 с.

7. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.